

KAKO SU DVA GRADA RASLA SA SVOJIM NAJMLAĐIMA

Primjeri dobre prakse i smjernice o uključivanju ranjivih skupina djece u predškolski odgoj i obrazovanje za donositelje odluka u gradovima i općinama

unicef

za svako dijete

SADRŽAJ

ZAHVALE	5
UVODNO	6
ZAŠTO JE VAŽNO DA SVA DJECA IDU U VRTIĆ?	9
ŠTO SADRŽI I ZA KOGA JE OVA KNJIŽICA?	10
ZA SVAKI CILJ POSTOJE BAREM DVA NAČINA KAKO DO NJEGA STIĆI	13
Slavonski Brod: “Krenimo zajedno”	14
Sisak: “Krenimo zajedno”, “Za bolji početak” i “Sisačka šarena inkluzija”	18
KAKO SMO DOŠLI DO REZULTATA I ŠTO SMO NAUČILI PUTEM?	22
Promjena u stavovima djelatnika u obrazovanju	25
Povezivanje i suradnja	26
Pojedinci entuzijasti	28
Dobri rezultati potiču još bolje djelovanje	31
Spremnost na učenje	32
Osigurana sredstva i posvećenost	34
Razmjena znanja i iskustava	37
Potrebna je zajednica da bi se odgojilo jedno dijete	37
GRADOVI I OPĆINE, PRIJATELJI DJECE	39
SAVJETI I PREPORUKE POKRETAČA PROMJENA	40
KORISNE POVEZNICE S VIŠE INFORMACIJA	42

IZDAVAČ: Ured UNICEF-a za Hrvatsku

UREDнице: Ivana Ćosić i Petra Palej

LEKTURA: Ankica Tomić

GRAFIČKO OBLIKOVANJE: Dijana Kasavica

Sve prava pridržava UNICEF. Prilikom korištenja citata iz ove publikacije, molimo navedite izvor. Publikacija ne izražava nužno stavove UNICEF-a.

Tiskano u Hrvatskoj.
Zagreb, studeni 2019.

Naklada: 3000 primjeraka

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001044667.
ISBN: 978-953-7702-40-3

Fotografija na naslovnici: © UNICEF/Kunić

ZAHVALE

Publikaciju “Kako su dva grada rasla sa svojim najmlađima, primjeri dobre prakse i smjernice o uključivanju ranjivih skupina djece u predškolski odgoj i obrazovanje za donositelje odluka u gradovima i općinama” raspisao je UNICEF-ov tim djelatnika i suradnika na temelju aktivnosti provedenih u Slavanskom Brodu i Sisku, u kojima su sudjelovali brojni pojedinci, institucije i organizacije.

U sklopu programa za uključivanje ranjivih skupina u rano obrazovanje djece, uz UNICEF, svoje snage su udružili Grad Sisak, Grad Slavonski Brod te Pučko otvoreno učilište “Korak po korak” i Udruga “Mi”, predstavnici osnovnih škola i vrtića u oba grada te romske zajednice.

Svima koji su dali doprinos tome da sva djeca u Sisku i Slavanskom Brodu dobiju priliku ići u vrtić i predškolu od srca zahvaljujemo. Uz trud i zalaganje predstavnika gradova i organizacija civilnog društva, ovdje želimo istaknuti entuzijazam, upornost i trud djelatnika i ravnatelja osnovnih škola, dječjih vrtića te predstavnika romske zajednice u osiguravanju predškolskog odgoja i obrazovanja za djecu romske nacionalne manjine te druge ranjive skupine djece.

Zahvaljujemo svim roditeljima i djeci u Slavanskom Brodu i Sisku koji su svojim uvidima i iskustvima pridonijeli razvoju programa. Zahvaljujemo Ministarstvu znanosti i obrazovanja na podršci u provođenju aktivnosti koje su rezultirale uključivanjem sve djece u predškolski odgoj i obrazovanje u Slavanskom Brodu i Sisku.

Zahvaljujemo na doprinosu Biserki Tomljenović koja je izradila dubinski pregled programa uključivanja djece u rano obrazovanje u Sisku i Slavanskom Brodu te pripremila stručnu podlogu za ovu publikaciju.

UNICEF osobito zahvaljuje donatorima, među kojima se ističe Deutsche Telekom koji je u suradnji s njemačkim UNICEF-om prepoznao priliku za ulaganje u najranjivije skupine djece u Hrvatskoj te tvrtki IKEA. Veliko hvala i svim Čuvarima djetinjstva koji svojim redovitim mjesečnim donacijama osiguravaju provedbu ključnih programa za dobrobit djece u Hrvatskoj.

UVODNO

U svakoj državi u kojoj djeluje uobičajeno je da UNICEF u suradnji s vladom te zemlje dogovara i potpisuje petogodišnji plan i rezultate koji se u tom razdoblju trebaju postići u korist djece. UNICEF-ovo djelovanje podržava vladine napore u provedbi Konvencije o pravima djeteta te strateških planova u području dječje dobrobiti, a u tekućem razdoblju (2017.-2021.) to je Plan Vlade Republike Hrvatske i dio koji se odnosi na osiguravanje vrtića za svako dijete. UNICEF zagovara uključivanje ranjivih skupina djece u predškolski odgoj i obrazovanje na temelju brojnih dokaza koji pokazuju da su vrtići mjesta razvoja i izjednačavanja životnih prilika, a ne samo usluga čuvanja djece zaposlenih roditelja. U te skupine djece ubrajamo djecu romske nacionalne manjine, djecu s teškoćama, djecu koja žive u izoliranim, malim mjestima te djecu koja žive u siromaštvu. Sličan pristup dijeli i Europska komisija, koja podržava i prati napredak zemalja članica u osiguravanju kvalitetnog ranog obrazovanja za svu djecu. Kvalitetno rano obrazovanje ima pozitivan učinak na socijalni, ekonomski i obrazovni razvoj svake osobe i društvene zajednice.

U posljednjih nekoliko godina u Hrvatskoj bilježimo povećan obuhvat djece s teškoćama i djece pripadnika romske nacionalne manjine programima predškolskog odgoja i obrazovanja. Djeca koja žive u uvjetima siromaštva i u udaljenim, ruralnim naseljima, s obzirom na kriterije upisa i mrežu programa predškolskog odgoja, u njima sudjeluju tek iznimno.

Treba uložiti dodatan trud u uključivanje ranjivih skupina djece u rano obrazovanje u cilju ostvarivanja njihovih prava i smanjivanja nejednakosti. Odgovornosti države i jedinica lokalne samouprave su podijeljene – središnja razina propisuje državni pedagoški standard predškolskog odgoja i obrazovanja, a jedinice lokalne samouprave su pružatelji usluga. U Hrvatskoj lokalne samouprave čine više od dvije trećine pružatelja usluga predškolskog odgoja. Četvero od pet djece u Hrvatskoj pohađa programe koje financiraju lokalne samouprave.

Dok se ne uspostavi nacionalni okvir koji će omogućiti svoj djeci u zemlji pohađanje predškolskog odgoja i obrazovanja, važno je osnaživati lokalne zajednice u osiguravanju vrtića za svu djecu.

Stoga je UNICEF, u suradnji s dvjema lokalnim samoupravama, krenuo u razvoj modela uključivanja sve djece u kvalitetno rano obrazovanje, a koji bi mogao koristiti i drugima. Razvoj tog modela odobrilo je i podržalo

Ministarstvo znanosti i obrazovanja u sklopu šireg plana djelovanja UNICEF-a u području ranog obrazovanja. U razvoj modela pozvali smo i predstavnike civilnog društva koji imaju iskustva i znanja o tome kako uključivati ranjive skupine djece u rano obrazovanje te kako raditi sa zajednicama u kojima uobičajeni pristup uključivanja djece u obrazovne procese ne donosi željene rezultate.

U Slavonskom Brodu i Sisku stigli smo zajedničkim snagama do cilja i od 2018. godine sva djeca u oba grada uključena su u neki oblik predškolskog odgoja i obrazovanja. Početkom 2019. godine zatražili smo sudionike ovih procesa da nam iz svojih uloga ispričaju što je, prema njihovu iskustvu, pomoglo da se stigne do tog cilja. Na temelju toga te drugih dokumenata izrađen je stručni pregled iskustava iz Siska i Slavenskog Broda¹, koji je poslužio kao predložak za ovu knjižicu. Nadamo se da će donositeljima odluka u drugim gradovima i općinama zabilježena iskustva i pouke poslužiti kao inspiracija.

¹ Stručni pregled je izradila Biserka Tomljenović.

ZAŠTO JE VAŽNO DA SVA DJECA IDU U VRTIĆ?²

Istraživanja su pokazala da djeca koja polaze programe ranog obrazovanja:

- lakše svladavaju nastavni program kad krenu u osnovnu školu,
- imaju veće izgleda da nastave obrazovanje (dosegnu više i/ili visoko obrazovanje),
- manje zaostaju za vršnjacima u školi, posebno djeca iz obitelji u kojima roditelji imaju niži stupanj obrazovanja i žive u siromaštvu,
- stječu ključne vještine u vrijeme najintenzivnijeg razvoja mozga,
- u odrasloj dobi imaju potencijal boljeg zarađivanja (zbog povezanosti između ranog obrazovanja i radne produktivnosti).

Istraživanja su pokazala da zajednice koje ulažu u rano obrazovanje:

- moraju kasnije manje ulagati u slabe obrazovne ishode i moguće probleme kod djece,
- smanjuju nejednakost i stvaraju jednake šanse za uspjeh svakog djeteta, bez obzira na socioekonomski status roditelja,
- imaju zadovoljnije roditelje koji, zahvaljujući vrtićima, mogu lakše usklađivati privatne i poslovne obaveze,
- na svaku uloženu kunu u kvalitetno predškolsko obrazovanje za ranjive skupine djece, dobivaju i do 10 lipa svake godine kako ta djeca odrastaju.

Stoga je i za budućnost lokalnih zajednica iznimno važno osigurati rano obrazovanje za svako dijete.

² Prema UNICEF, A World Ready to Learn: Prioritizing quality early childhood education, New York, travanj 2019.

ŠTO SADRŽI I ZA KOGA JE OVA KNJIŽICA?

Nakon uspješnog iskustva u osiguravanju ranog obrazovanja za djecu u Sisku i Slavonskom Brodu, smatrali smo važnim ta iskustva zapisati i podijeliti ih s drugim gradovima i općinama. Vjerujemo da ta dva različita iskustva mogu poslužiti kao inspiracija i podrška donositeljima odluka u lokalnim samoupravama. U knjižici smo zapisali kako je do ovih iskustava došlo i odakle smo krenuli, kako smo provodili aktivnosti i programe, s kojim pretekama smo se suočili na putu do uspjeha te kako smo na koncu osigurali održivost programa. Od pokretanja inicijative da se svojoj djeci osigura rano obrazovanje do pune provedbe programa, trebalo nam je otprilike četiri godine (2014.-2018.). Vjerujemo da, uz ova iskustva, drugi mogu i brže doći do rezultata. Djeca brzo rastu i ove usluge im neće trebati kad već krenu u školu.

Ova knjižica je namijenjena svima koji rade i imaju odgovornost u donošenju odluka u županijama, gradovima i općinama. Vjerujemo da će biti korisna svima koji žele podići kvalitetu života djece i njihovih obitelji u svojim zajednicama, kroz osiguranje ranog obrazovanja za svako dijete, bez obzira na poteškoće djeteta, izoliranost ili siromaštvo obitelji. Ona nije namijenjena samo čelnicima službi društvenih djelatnosti jer ulaganje u razvoj djece i mladih posao je i odgovornost cjelokupne zajednice.

ZA SVAKI CILJ POSTOJE BAREM DVA NAČINA KAKO DO NJEGA STIĆI

“Put pred sobom upoznat ćeš pitaš li one koji se njime vraćaju.”

– Kineska poslovice

Radeći s lokalnim zajednicama i organizacijama civilnog društva, roditeljima i djecom, sakupljali smo vrijedna iskustva u osiguravanju ranog obrazovanja za svako dijete. Dok smo u Slavonskom Brodu gradili na pozitivnim iskustvima programa “Krenimo zajedno”, koji je proveden u suradnji s Pučkim otvorenim učilištem “Korak po korak” i Gradom, u Sisku smo uz taj program i druge inovativne projekte koji su ojačali lokalne partnere i inicijative, u suradnji s Udrugom “Mi”, Pučkim otvorenim učilištem “Korak po korak” i gradskom upravom, došli do istog cilja – a to je vrtić dostupan svakom djetetu.

Po demografskim i razvojnim pokazateljima, Sisak i Slavonski Brod su slični. Oba grada pripadaju istoj skupini jedinica lokalne samouprave prema indeksu razvijenosti i nalaze se u županijama koje imaju status potpomognutog područja. Udio stanovnika s nižim obrazovanjem u ta je dva grada veći od hrvatskog prosjeka, dok je udio visokoobrazovanih ispod hrvatskog prosjeka.

Oba grada imaju i značajnu romsku zajednicu – procjenjuje se da u Sisku živi oko 2164 Roma, a u Slavonskom Brodu oko 1142. U oba grada se od 2000. godine ulažu naponi u društveno i obrazovno uključivanje romske zajednice. Oba grada nose naslov “grad prijatelj djece”.

Koje ranjive skupine djece prepoznajemo u našoj jedinici lokalne samouprave?

Slavonski Brod: “Krenimo zajedno”

“Ponekad smo bešćutni prema djeci: ‘Nemate domaću zadaću’ ili ‘Nemate svoje materijale’ i onda otvaramo novu ranu na već postojećoj. To je razlog zbog kojeg pogotovo volim ovu edukaciju: stvarno nam je pomogla promijeniti stavove i osloboditi nas predrasuda u radu s djecom.”

– izjava učitelja tijekom evaluacije programa “Krenimo zajedno”

Na prijedlog i uz financijsku potporu UNICEF-a, Grad Slavonski Brod podržao je provođenje programa “Krenimo zajedno”. Taj je program osmislio i provodi Pučko otvoreno učilište “Korak po korak”. Prije Slavonskog Broda uspješno je proveden u nekoliko lokalnih zajednica u Međimurju. On pomaže djeci romske nacionalne manjine, ali i drugih ranjivih skupina, koja najčešće nisu imala prilike redovno polaziti vrtičke programe, da budu spremnija za početak osnovnoškolskog obrazovanja. To se postiže kroz rad s djelatnicima škola, vrtića, roditeljima, predstavnicima lokalne zajednice, uključujući i djelatnike u zdravstvu i socijalnoj skrbi te s djecom. U sklopu programa grade se dobri odnosi između obitelji, škole/vrtića i šire zajednice, s ciljem podrške djeci, njihovom razvoju te obrazovnim postignućima, jer djeca bolje napreduju u okruženju koje ih podržava (i roditelji, i nastavnici, i zajednica).

No, prije no što krenu programi koji uključuju izravan rad s djecom i obiteljima, važan dio čini i promjena društvene klime u zajednici. Pozitivna društvena klima za uključivanje ranjivih skupina djece u obrazovanje, kao što su djeca romske nacionalne manjine ili djeca s teškoćama u razvoju, prvi je preduvjet za stvaranje povjerenja i partnerstva između škole i roditelja. Kako bi pokrenuo stvaranje takve pozitivne klime u zajednici, program započinje intenzivnom višednevnom edukacijom “Živjeti različitosti – obrazovanje za socijalnu inkluziju”. U edukaciji sudjeluju predstavnici lokalne samouprave, ravnatelji, stručni suradnici škola i vrtića, predstavnici romske zajednice i roditelja. Ta edukacija osvještava načine nastajanja predrasuda i stereotipa te utvrđuje kako oni utječu na ponašanje, odluke te društvenu klimu u nekoj zajednici. Primjerice, često i nastavnici i roditelji imaju niska očekivanja od djece romske nacionalne manjine. Takva očekivanja pridonose slabijim obrazovnim postignućima djece, pa takva očekivanja treba mijenjati, što se postiže kroz program “Krenimo zajedno”.

Koje prepreke za uključivanje sve djece u rani i predškolski odgoj i obrazovanje prepoznajemo u svojoj jedinici lokalne samouprave?

Tijek stvaranja promjene u Slavonskom Brodu

"Znala sam da je ova učiteljica (voditeljica radionica) dobra učiteljica jer je bila učiteljica i mojem starijem djetetu, ali sad znam i da je jako dobra osoba."

– majka iz Slavonskog Broda koja je sudjelovala naradionicama

Nakon prvog koraka stvaranja pozitivne osnove za promjenu društvene klime, program jača kompetencije nastavnika i stručnog osoblja škole te ravnatelja za suradnju s roditeljima i zajednicama. To se čini kroz stručno usavršavanje "Poučavanje djece kojoj hrvatski nije prvi jezik" i "Izgradnja partnerstva između škole i roditelja/obitelji".

Glavni dio aktivnosti u programu čine radionice "Poticajno roditeljstvo" koje su namijenjene roditeljima djece predškolske dobi (nisu posebno namijenjene siromašnim obiteljima ili onima iz drugih ranjivih skupina) i vezane su uz školu. Voditelji radionica uglavnom su učitelji te, ako je moguće, odgajatelji, čime se promovira olakšan prijelaz djece iz vrtića (ako su već uključeni u vrtić) u školu. Na radionicama roditelji uče aktivnosti i igre koje mogu izvoditi s djecom, u svakodnevnim i planiranim aktivnostima, kako bi kod njih razvijali predčitalačke i predmatematičke vještine te vještine prepisanja. Radionice rezultiraju razbijanjem straha i nelagode roditelja od škole, pa se u školi počinju osjećati dobrodošlima, a suradnja škole i roditelja jača.

Pri kraju programa sudionici iz različitih gradova i škola okupljaju se i razmjenjuju iskustva putem Mreže podrške romskoj djeci REYN Hrvatska, a organizirani su i međusobni studijski posjeti.³ U sklopu programa "Krenimo zajedno", koji je proveden uz financijsku i tehničku podršku UNICEF-a, opremljene su i prostorije za održavanje predškole u OŠ "Hugo Badalić".

Nositelji programa i promjene: djelatnici gradske uprave na čelu s gradonačelnikom i zamjenikom gradonačelnika Grada Slavonskog Broda, ravnateljica i učiteljice OŠ "Hugo Badalić", ravnateljica i odgojiteljica Dječjeg vrtića "Ivana Brlić Mažuranić", predstavnik romske zajednice, djelatnice Pučkog otvorenog učilišta "Korak po korak", djelatnice Ureda UNICEF-a za Hrvatsku.

³ Više o programu "Krenimo zajedno" pročitajte na stranicama REYN-a – Mreže podrške romskoj djeci: <http://www.reyn-hrvatska.net/index.php/2019/04/02/krenimo-zajedno-2-u-sisku-grad-sisak-i-unicef-hrvatska/>.

Sisak: “Krenimo zajedno”, “Za bolji početak” i “Sisačka šarena inkluzija”

“Grad Sisak prepoznaje potrebu za ulaganjem u održive programe usmjerene na romsku djecu, što je preduvjet za njihovu društvenu integraciju i premošćivanje nejednakosti između romske i neromske zajednice, ali i premošćivanja jaza između siromašnih i bogatih. U ovom projektu vidimo priliku da osnažimo škole i roditelje, ali i potaknemo promjene stavova u javnim ustanovama te stvorimo atmosferu u kojoj se razlike prihvaćaju, što će pozitivno utjecati i na položaj drugih ranjivih skupina djece, kao što su djeca s teškoćama, djeca iz socijalno ugroženih obitelji i djeca u udomiteljskoj skrbi. Važnost obrazovne inkluzije odavno je prepoznata u Gradu Sisku, a ovaj je projekt kruna tih nastojanja i jamac održivosti.”

– izjava sisačke gradonačelnice prilikom predstavljanja projekta “Sisačka šarena inkluzija” u veljači 2016. godine

Kao i u Slavonskom Brodu, program “Krenimo zajedno” proveden je i u Sisku na inicijativu UNICEF-a te u suradnji s Pučkim otvorenim učilištem “Korak po korak”. Uz taj program UNICEF je u Sisku podržao i dodatnu inicijativu “Za bolji početak” koju je provela udruga “Mi” u suradnji s lokalnim partnerima. Cilj te inicijative je bio prepoznati lokalne partnere koji u suradnji s Gradom Siskom mogu pokrenuti nove usluge za djecu najmlađe dobi. Tako je nastao program “Sisačko šareno ljeto” koji je djeci tijekom ljeta predstavio njihov grad i približio im se kroz brojne besplatne aktivnosti različitih gradskih ustanova.

Taj je program potaknuo bolju suradnju Grada Siska i gradskih institucija u osiguravanju kvalitetnih usluga za najmlađu djecu. Dobra suradnja partnera i pozitivni rezultati tog programa nadahnuli su stvaranje dugotrajnijeg programa za obrazovno uključivanje djece koji je nazvan “Sisačka šarena inkluzija”. Inicijalnu provedbu

tog programa financijski je i tehnički podržao UNICEF, u suradnji s Gradom i Pučkim otvorenim učilištem ‘Korak po korak’.

U sklopu “Sisačke šarene inkluzije” održane su edukacije i radionice za učitelje, djecu i roditelje. Jedan od ključnih rezultata bilo je jačanje međusektorske suradnje, tj. umrežavanje gradskih ustanova kao što su muzej, knjižnica, turistička zajednica, kazalište, te lokalnih romskih i neromskih nevladinih organizacija, zdravstvenih ustanova i ustanova socijalne skrbi. Cilj je bio da se u sklopu redovnog djelovanja partnera omoguće održive aktivnosti za djecu romske nacionalne manjine te djecu iz obitelji koje žive u teškim uvjetima. Uz podršku UNICEF-a i tvrtke IKEA obnovljen je i opremljen dio Područne škole Hrastelnica za potrebe predškole i produženog boravka.

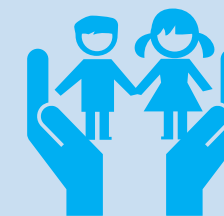
Nositelji programa i promjene: djelatnici gradske uprave na čelu s gradonačelnicom i voditeljicom Odsjeka za predškolski odgoj, obrazovanje i sport Grada Siska, djelatnice UNICEF-a i Pučkog otvorenog učilišta "Korak po korak", djelatnici i suradnici udruge "Mi", koordinatori u romskoj zajednici, vodstvo i učitelji OŠ Galdovo/Područna škola Hrastelnica, OŠ "Braća Bobetko" te ravnateljica i odgojiteljice Dječjeg vrtića Sisak Novi te Dječjeg vrtića Sisak Stari. U provedbi programa u Sisku sudjelovale su i sljedeće ustanove iz lokalne zajednice:

- Narodna knjižnica i čitaonica "Vlado Gotovac"
- Gradski muzej Sisak
- Dom kulture "Kristalna kocka vedrine"
- Turistička zajednica grada Siska
- Radio Sisak d.o.o.
- Sisačka udruga za ranu intervenciju u djetinjstvu
- Udruga Roma Sisačko-moslavačke županije i grada Siska "Nevo Drom"
- Projekt građanskih prava
- Agencija lokalne demokracije
- Dom zdravlja Sisak
- Centar za socijalnu skrb Sisak/Podružnica Obiteljski centar
- Opća bolnica "Dr. Ivo Pedišić"
- Auto promet Sisak
- Dom za starije i nemoćne Sisak
- Dom za djecu Vrbina
- Gradski muzej Sisak
- Turistička zajednica grada Siska
- Dom zdravlja Sisak
- Domaća radinost
- Hrvatsko čitateljsko društvo, Ogranak Sisak
- Dječje gradsko vijeće Grada Siska
- Osnovna škola "Ivan Kukuljević"
- Projekt građanskih prava Sisak

Tko su ključni dionici u području ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja u našoj jedinici lokalne samouprave?

Zahvaljujući podizanju svijesti o važnosti ranog obrazovanja, ohrabrujućim rezultatima i naporima različitih dionika, od jeseni 2018. godine u oba grada sva djeca polaze neki oblik predškolskog odgoja i obrazovanja.

Tijek stvaranja promjene u Sisku

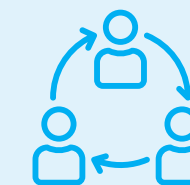
PROGRAM
"KRENIMO ZAJEDNO"

SAMOVREDNOVANJE

ULAGANJE U
NOVE PROSTORE

POVEZIVANJE
GRADSKIH
INSTITUCIJA

"SISAČKO
ŠARENO LJETO"

OSIGURAVANJE
SREDSTAVA IZ
GRADSKOG PRORAČUNA

"SISAČKA
ŠARENA INKLUZIJA"

SVA DJECA UKLJUČENA
U PROGRAME
PREDŠKOLSKOG ODGOJA
I OBRAZOVANJA

KAKO SMO DOŠLI DO REZULTATA I ŠTO SMO NAUČILI PUTEM?

U oba grada program koji je UNICEF predložio Gradu i zajednici (“Krenimo zajedno”) pokazao se kao dobar početak suradnje i istraživanja novih mogućnosti. Osim što je pomogao jednoj generaciji djece da uspješno započne proces osnovnoškolskog obrazovanja, utjecao je na društvenu klimu i okupio ključne dionike čije je sudjelovanje važno za uključivanje ranjivih skupina djece u rano obrazovanje. Proces samovrednovanja programa, koji provode svi sudionici, donio je uvide o doprinosu programa poboljšanju života djece, što je potaknulo razgovore o budućnosti i održivosti.

Kao put financijske održivosti programa, Grad Sisak odabrao je financiranje aktivnosti iz vlastitog proračuna, dok je Grad Slavonski Brod odabrao put traženja vanjskog sufinanciranja (Europski socijalni fond i program “Programska, stručna i financijska potpora obrazovanju djece i učenika pripadnika romske nacionalne manjine”) kako bi ga u kasnijoj fazi uključio u svoj proračun. Oba izbora donijela su željene rezultate. Sredstva za nastavak aktivnosti su osigurana, a djeca su upisana u programe predškolskog odgoja i obrazovanja.

U Sisku je ostvarivanje prava na predškolski odgoj i obrazovanje prepoznato kao prioritet Grada koji je za to i osigurao sredstva. Također, većina odluka donesena je na razini Grada. U Slavonskom Brodu postojala je jasna podrška Grada za rješavanje pitanja pristupa ranom obrazovanju, ali financijska sredstva su nedostajala. Stoga su u Slavonskom Brodu pripadnici romske zajednice i djelatnici osnovne škole i vrtića kontinuirano zagovarali traženje rješenja za financiranje dogovorenih aktivnosti u gradu. To su podržali i Ured UNICEF-a za Hrvatsku i Ministarstvo znanosti i obrazovanja. U 2018. godini ta je podrška rezultirala uspješnom prijavom Grada na EU fondove i osiguravanjem financiranja.

Iskustva iz ova dva grada ukazuju na postojanje dvaju modela održivosti kvalitetnih programa. Kombinacija samostalnog i vanjskog modela financiranja također može pridonijeti održivim rezultatima. Pokazalo se važnim da unutar lokalne samouprave postoji otvorenost i spremnost za suradnju u stvaranju prilika za svako dijete.

Promjena u stavovima djelatnika u obrazovanju

U opisu programa “Krenimo zajedno”, na početku knjižice, govorili smo o promjeni društvene klime kao važnom preduvjetu za obrazovni uspjeh djece iz marginaliziranih skupina. Prilikom izrade pregleda iskustva u oba grada, pokazalo se da je prvu prekretnicu u tome imala edukacija “Živjeti različitosti – obrazovanje za socijalnu inkluziju” koja je pomogla prvenstveno djelatnicima u obrazovanju da promijene načine rada s djecom i roditeljima romske nacionalne manjine. U tom procesu učitelji su prvi put došli u romsko naselje, održali roditeljski sastanak na otvorenom, stekli povjerenje roditelja i promijenili početak (i vjerojatno i kraj) priče o obrazovanju djece romske nacionalne manjine.

Edukacija im je omogućila drukčiji uvid u vlastite stavove koji su često temeljeni i na osobnim iskustvima, stereotipima i predrasudama. S novom sviješću i znanjima, djelatnici u obrazovanju bili su spremniji izaći iz ustaljenih načina rada s roditeljima i djecom u romskoj zajednici, što je polučilo nove, ohrabrujuće rezultate. To se prije svega odnosi na bolje odnose između djelatnika vrtića, škole i roditelja.

Povezivanje i suradnja

“Godinama smo pokušavali rješavati stvari, vrtjeli smo se u krug, nismo postizali rezultate i postajali smo sve demotiviraniji, djeca nisu dolazila u školu, roditelji nisu dolazili na informacije, ništa nije funkcioniralo. Da nije došao projekt, ne znam kako bismo to riješili. Nakon edukacije i projekta ljudi su ostali osnaženi i osviješteni. Shvatili smo da je snaga u nama, počeli smo se povezivati, približavati jedni drugima, primjenjivati nove načine rada i to je donijelo rezultate koji su nas motivirali za dalje. Ponovno smo osjetili da možemo mijenjati stvari, da naš posao nije uzaludan. I unutar škole smo počeli više surađivati, davati jedni drugima podršku. To nam je čitavo vrijeme nedostajalo, taj osjećaj empatije, zajedništva i međusobne podrške. Kad smo to vratili, sve je bilo lakše i ništa nam se više ne čini nemoguće.”

– ravnateljica OŠ “Hugo Badalić”, Slavonski Brod

Program “Krenimo zajedno” i inicijativa “Sisačka šarena inkluzija” otvorili su vrata za povezivanje i suradnju djelatnika različitih gradskih institucija, ali i s romskom zajednicom. Upravo su suradnju prepoznali različiti dionici u Sisku i Slavonskom Brodu kao jedan od elemenata koji je omogućio uvođenje pozitivnih promjena.

Suradnja je omogućila bolje upoznavanje među dionicima te je tako nastala i mreža suradnika u kojima su, kao ključni pokretači promjena, prepoznati pojedinci koji su svojim entuzijazmom i upornošću okupljali i motivirali druge za promjene. Oni nisu nužno bili na rukovodećim pozicijama, ali su bili spremni uložiti više svog vremena i zalaganja kako bi se djeci osigurala bolja budućnost.

Druge najbolje
upoznajemo kroz
suradnju i zajednički rad
na istom cilju.

Pojedinci entuzijasti

“Zajednička predanost je ključ uspjeha! Netko kome je od svih nas najviše stalo uvijek mora biti angažiraniji od svih drugih, i drugi će se priključivati kad dođu rezultati.”

– ravnateljica Dječjeg vrtića “Ivana Brlić Mažuranić”, Slavonski Brod

Razgovori s pojedincima koje su drugi dionici prepoznali kao pokretače promjena ukazuju na zajedničke vrijednosti koje su ih vodile u radu. To su:

- usmjerenost prema općem dobru,
- uvjerenje da se trud i upornost isplate,
- predanost kontinuiranom osobnom rastu i razvoju,
- spremnost na izazove,
- osjećaj zadovoljstva i nagrade koji proistječe iz postignutih rezultata (ne nužno iz kratkoročne osobne koristi).

Također, ti su pojedinci naglašavali važnost podrške, pri čemu su izdvojili sljedeće:

- omogućen im je neometan rad i djelovanje, bez uplitanja u njihove stručne kompetencije (osjećali su se poštovani kao profesionalci),
- omogućeno im je kvalitetno i primjereno stručno usavršavanje,
- dodatne, zajedničke programske aktivnosti pomogle su im uspostaviti čvršću, kolegijalnu suradnju unutar institucija i povezivanje s entuzijastima u različitim sektorima i široj zajednici, što je osnažilo njihove mogućnosti za djelovanje,
- tijekom uspostave i provedbe programa imali su stalnu stručnu i tehničku podršku Pučkog otvorenog učilišta “Korak po korak” i Ureda UNICEF-a za Hrvatsku⁴

⁴ Prema zapisu Biserke Tomljenović, u sklopu pregleda programa uključivanja ranjivih skupina djece u predškolski odgoj i obrazovanje u Slavonskom Brodu i Sisku.

**Osobno zalaganje,
entuzijazam i upornost pozitivno utječu
na prevladavanje prepreka
i pronalaženje trajnih rješenja.**

Dobri rezultati potiču još bolje djelovanje

“Naš entuzijizam, i mi učiteljice smo se dobro promijenile, postale kompetentnije, razvile nove vještine, postale smo senzibilnije na njihove potrebe i uvjete života, postale smo kreativnije i informiranije – odlazak u (romsko, op.a.) naselje otvara oči. Bliskost s roditeljima stvara kod njih osjećaj pripadnosti, a nas dodatno motivira. Postale smo ambicioznije, postavile smo si nove ciljeve – zadovoljstvo poslom je veće. Jer lijepo je vidjeti rezultate svog rada, napredak. Kad djeca redovito dolaze u školu, kad su zadaće napisane, kad roditelji sudjeluju na sastancima i podržavaju obrazovanje svoje djece.”

– učiteljica razredne nastave OŠ “Braća Bobetko”, Sisak

Sudionici promjena u korist djece istaknuli su i da su opipljivi rezultati provedenih aktivnosti u sklopu programa “Krenimo zajedno” i “Sisačko šareno ljeto” također bili važan poticaj za daljnji rad na osiguranju predškolskog obrazovanja za svu djecu. Ti rezultati uključuju:

- poboljšanu suradnju i razumijevanje škole i roditelja,
- veću motivaciju učiteljica za rad,
- djeca redovito pohađaju nastavu,
- ostvaruju bolji rezultate.

Dobri rezultati
zajedničkih aktivnosti
osnažuju dionike da nastave raditi na
ostvarivanju trajnih promjena.

Spremnost na učenje

“Meni osobno ove su radionice bile predivno iskustvo. Dugo sam radila u srednjoj školi, pa su mi ove metode bile poput prisjećanja na stare vještine i znanja. Bilo je izvrsno prisjetiti se različitih metoda rada s djecom i komuniciranja s roditeljima. Sve što smo naučili o radu s roditeljima bilo je vrlo domišljeno i pomoglo nam je da bolje razumijemo kako roditelji vide stvari. Uvijek gledamo stvari samo iz svojeg kuta, a ovaj način rada nam je pomogao da ih sagledamo i iz drugih perspektiva.”

– stručna djelatnica, OŠ “Braća Bobetko”, Sisak

U oba grada kod sudionika programa uočena je spremnost na učenje, osobito dionika iz škola i dječjih vrtića, ali i roditelja koji su kroz radionice “Poticajno roditeljstvo” dobili priliku učiti o tome kako redovite kućanske aktivnosti pretvoriti u prilike za učenje i svladavanje novih vještina. Društveno i obrazovno uključivanje ranjivih skupina zahtijeva promjene u pristupu i radu javnih ustanova i promjenu stavova i navika zajednice, što je najčešće proces koji može potrajati nekoliko godina. Za takvu promjenu potrebna je i spremnost na učenje te svladavanje dodatnih znanja i vještina.

Isti pristup u rješavanju starih problema ne može donijeti rješenje. Nove pristupe se može naučiti i o njima treba osigurati edukaciju.

Osigurana sredstva i posvećenost

Nositelji promjena prepoznaju važnu ulogu UNICEF-a koji je, uz kontinuirano zagovaranje nužnih promjena s ciljem osiguravanja prava djece na vrtić, osiguravao i financijska sredstva i tehničku podršku za provođenje programa “Krenimo zajedno”, “Sisačko šareno ljeto” i, kasnije djelomično, “Sisačka šarena inkluzija”. Radi se o višegodišnjoj podršci koja je prepoznata kao ključna za stvaranje temelja za dugoročne promjene. UNICEF je u Slavonskom Brodu i Sisku podržao lokalne napore prilagođavajući se lokalnim potrebama i vodstvu lokalnih nositelja promjena.

U oba grada, i prije provedbe programa “Krenimo zajedno”, u osnovnim je školama bilo više pokušaja, a u nekoliko navrata su se i osigurala sredstva za provedbu dodatnih aktivnosti za djecu kojoj je potrebna dodatna pomoć pri savladavanju školskog gradiva. Entuzijasti pojedinci godinama su u okviru svojih ustanova bez ikakve vanjske potpore ulagali dodatne napore kako bi u svom djelokrugu rada izravno pomagali djeci kojoj je pomoć potrebna. U školama su već bili zaposleni tzv. romski pomagači, osobe koje su pomagale školama uspostaviti bolji kontakt sa zajednicom, a djeci pripadnicima romske nacionalne manjine olakšavale prilagodbu pri polasku u osnovnu školu. Djelatnici i čelnici obrazovnih ustanova i aktivisti iz romske zajednice sudjelovali su u raznim seminarima, edukacijama i projektima koje su organizirali Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Agencija za odgoj i obrazovanje, Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP), Romsko nacionalno vijeće, Obrazovni fond za Rome, Vladin ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina i brojne druge organizacije. Na razini zajednice provodili su se i projekti nevladinih udruga koji su također promicali društveno i obrazovno uključivanje Roma i drugih ranjivih skupina. Dakle, najmanje jedno desetljeće entuzijasti pojedinci, uz sporadičnu podršku državnih, međunarodnih i europskih aktera, aktivno su tražili rješenja.

Put do prvih vidljivih rezultata nije bio lagan. Učili su, isprobavali razne taktike, griješili, pokušavali ispočetka, nailazili na otpore i prepreke, neki unutar vlastitih institucija, neki u odnosima s romskom zajednicom, neki u odnosu prema državnim tijelima ili drugim javnim ustanovama, a nestabilnost financiranja svima je bila zajedničku prepreka.⁵

⁵ Biserka Tomljenović, pregled programa uključivanja ranjivih skupina djece u predškolski odgoj i obrazovanje u Slavonskom Brodu i Sisku, poglavlje o čimbenicima uspjeha.

Ponekad treća strana, poput donatora ili partnera, može donijeti i financiranje i svježu perspektivu koja pomaže donositeljima odluka i entuzijastima kada drugi pokušaji ne donose željene rezultate.

Razmjena znanja i iskustava

Sudionici promjena u Slavonskom Brodu i Sisku također su prepoznali razmjenu iskustava kao jedan od važnih elemenata uspjeha programa. Mogućnost da se susretnu s kolegama koji prolaze sličan ili isti put promjene bila je dragocjena za daljnji napredak, a razmjena započeta studijskim posjetima nastavila se kroz Mrežu podrške romskoj djeci REYN Hrvatska koja okuplja učitelje, odgajatelje, pomagače, institucije, nevladine i druge organizacije te pojedince u području odgoja i obrazovanja romske djece. Osim razmjene iskustva, tu je i kolegijalna i ljudska podrška koje također pomažu u motivaciji i nastavku aktivnosti.

Potrebna je zajednica da bi se odgojilo jedno dijete

Široko partnerstvo, načelo sudjelovanja i uključivanja te rad s ranjivim skupinama, djelatnicima u obrazovanju, socijalnim radnicima te donositeljima odluka u gradovima pokazali su se kao dobar način za ostvarivanje ciljeva. Rast i razvoj djece zajednička je odgovornost roditelja, zajednice i cjelokupnog društva.

Programi koji su se provodili u Slavonskom Brodu i Sisku uzimali su u obzir promjene koje su potrebne i na razini obitelji, i na razini institucija (vrtića i škola), i na razini cjelokupne zajednice. Uvažavajući ulogu svih u podizanju djece, stiglo se do rješenja za koje vjerujemo da će koristiti generacijama djece u budućnosti.

Jako dobro se razumiju oni koji prolaze slične situacije. Studijski posjeti pridonose tome da vidimo kako za isti problem postoje barem dva rješenja.

Kada govorimo o promjenama koje će omogućiti uključivanje ranjivih skupina djece u rano obrazovanje, potrebno je osmisliti kako raditi sa svim razinama koje mogu pridonijeti tome. U okupljanju zajednice i dionika oko dobrobiti djeteta važno je njegovati duh otvorenosti i poštovati sve glasove koji imaju što reći.

GRADOVI I OPĆINE, PRIJATELJI DJECE

Uz navedene primjere iz Siska i Slavonskog Broda, željeli smo istaknuti i važnost posvećenosti donositelja odluka u gradovima i općinama dobrobiti djece. Budući da i Sisak i Slavonski Brod nose naslove gradova prijatelja djece, vjerujemo kako i takvo opredjeljenje pomaže u prioritiziranju odluka koje mijenjaju živote djece najbolje, a fokusiraju se na najranjivije skupine.

Na tom putu od velike pomoći mogu biti drugi gradovi i općine, ali i kriteriji koji usmjeravaju donositelje odluka da svoju pažnju i trud posvete rastu i razvoju djece. Program “Gradovi i općine, prijatelji djece” u Hrvatskoj se provodi od 1999. godine. On potiče lokalne zajednice da ulažu u usluge za djecu, sigurno i zdravo okruženje, zdravlje, obrazovanje, kulturu, sport, slobodno vrijeme djece te daju podršku roditeljima u odgoju djece.

Program “Gradovi i općine, prijatelji djece” omogućuje:

1. stvaranje zajedništva odraslih u kreiranju programa za djecu,
2. međusektorsku suradnju,
3. aktivno sudjelovanje djece u zajednici,
4. povezivanje gradova i općina koje imaju zajednička opredjeljenja za djecu,
5. utjecaj na definiranje nacionalne strategije u korist djece.

Gradovi i općine koji se brinu o djeci i njihovim potrebama ne moraju se brinuti o vlastitoj budućnosti. Djeca koju zajednice podržavaju postaju odrasli koji se brinu o dobrobiti zajednice i svih njezinih članova. Više o programu “Gradovi i općine, prijatelji djece” može se naći na web stranicama Društva Naša djeca Hrvatske (na kraju knjižice možete naći korisne poveznice).

SAVJETI I PREPORUKE POKRETAČA PROMJENA

Na kraju ove knjižice želimo u cijelosti dati riječ i prenijeti savjete samih pokretača promjena u korist djece u Sisku i Slavonskom Brodu.⁶

O VAŽNOSTI SURADNJE I POVEZIVANJA

“Treba pronaći voljne ljude u svim organizacijama i ostvariti suradnju s njima. Treba uočiti potencijale u zajednici – ustanove i udruge i povezati ih, treba stvarati sinergiju. To je najvažnija uloga Grada.” – *djelatnica gradske uprave, Grad Sisak*

O VAŽNOSTI OSOBNIH PROMJENA I DUGOROČNOG RAZMIŠLJANJA

“Trebalo bi u svakome gradu, bez obzira o kojoj se ranjivoj skupini radi, provoditi radionice kao što je ‘Živjeti različitosti’. Tek kad se ljudi susretnu, pogledaju sebe u ogledalu i jedni druge u oči, dogodi se promjena u odnosu. Za mlade romske aktiviste imam poruku - isplati se volontirati, učiti i ulagati u sebe! Nemojte žuriti i misliti samo kratkoročno, trud se isplati!” – *predstavnik romske nacionalne manjine i suradnik u provedbi projekata, Slavonski Brod*

O ODGOVORNOSTI RUKOVODITELJA ZA PROMJENU

“Budite primjer svojim djelatnicima. Ipak sam ja neki šef, naravno da je uloga ravnatelja bitna. Nisu svi bili oduševljeni dodatnim poslom, nikad to nije slučaj ni u jednom kolektivu. Ali kad ravnatelj sudjeluje aktivno, a ne samo formalno, kad odrađuje sve te radionice i sve te silne subote od 10 do 16 popodne, ljudima bude neugodno pa misle valjda - doći će on pa moramo i mi. Ne treba olako shvaćati neke stvari, treba stalno promišljati praksu, ako treba i ponoviti aktivnosti tri, četiri puta, a ne napravili jednom, pa misliti da je gotovo. Primjerice, mi smo shvatili da nije dovoljno što smo išli samo jednom u naselje, primijetili smo da nam dolaze uvijek isti roditelji. Shvatili smo da se trebamo stalno vraćati na taj odnos s roditeljima, jer što više roditelja dobijemo, to će i djeci biti bolje.”

– *ravnateljica OŠ “Hugo Badalić”, Slavonski Brod*

⁶ Prema zapisima razgovora s dionicima Biserke Tomljenović.

O VAŽNOSTI DOPRINOSA, BEZ OBZIRA NA FUNKCIJU ILI POZICIJU, I ZAJEDNIŠTVA

“Prvi korak koji može poduzeti učiteljica jest ne čekati da njoj netko ponudi rješenje, nego sama biti pokretačica. Onaj tko ima viziju, treba gurati. Katkad će trebati truda i moljakanja. Ali u ovom slučaju mi nismo naišli na otpor. Kolegica bi na papir trebala staviti svoje ideje i predložiti na sjednici učiteljskog vijeća, pa ponuditi želi li se netko pridružiti, ako se ravnateljica priključi, onda treba ići prema Gradu i prema široj zajednici, uključiti centar za socijalnu skrb i organizirati zajedničku edukaciju i tek nakon edukacije krenuti u ozbiljnije poslove – bez zajedništva nema ništa, ne mogu učiteljice same ništa.”

– *učiteljica razredne nastave u OŠ “Braća Bobetko”, Sisak*

O VAŽNOSTI SURADNJE S ROMSKOM ZAJEDNICOM

“Ključne su osobe iz zajednice jer su one jedini kontakt sa zajednicom. One mogu pokrenuti stvari sa zajednicom, one imaju autoritet u zajednici. Treba uključiti ljude koji pokazuju da mogu to odraditi kvalitetno. Nema potrebe za strahom i svi koji se nalaze u sustavu, a pogotovo ravnatelji, posao trebaju prihvaćati uz svijest: ‘Mi nismo tu samo da bismo bili ravnatelji – moramo napraviti nešto za zajednicu – i slobodno vrijeme ugraditi za opće dobro.’ To u Hrvatskoj i inače treba mijenjati – ljudi na vodećim položajima moraju biti primjer i poticaj.”

– *ravnateljica DV “Ivana Brlić Mažuranić”, Slavonski Brod*

O VAŽNOSTI EMPATIJE

“Provodite edukacije koje potiču empatiju, primjerice, edukacija ‘Živjeti različitosti’ za nas je bila prekretnica. Prvo krenite s takvom edukacijom, okupite na njoj širi krug aktera iz zajednice, iz udruga, raznih sektora, ustanova, svakako predstavnik ranjive skupine i onda među njima pronađite te ljude koji su entuzijasti i s njima nastavite surađivati. Mislite na zajednicu – možete puno više utjecati nego što vam se čini. Ako ništa drugo, utječite na ljude u svojoj instituciji, radite s kolegama na osvještavanju.”

– *ravnateljica OŠ “Braća Bobetko”, Sisak*

O VAŽNOSTI UVAŽAVANJA I RAZUMIJEVANJA RAZLIČITOSTI

“Kako bi se postigla integracija romske populacije u većinsku zajednicu, prvo treba suzbiti negativne stereotipe o romskoj zajednici te temeljito upoznati njihovu prošlost, kulturu, svakodnevicu i jezik, i prema njima se odnositi kao prema ravnopravnim članovima društva. Upravo se kroz sustavno obrazovanje mladih Roma, kroz njihovo uključivanje u sve sfere društvenog života lokalne zajednice, može osigurati da steknu uvjete za osobni razvoj i napredak te počnu i sami stvarati kvalitetnije uvjete života. Također, tako im se omogućuje i da prepoznaju značaj povijesti i kulture romske nacionalne manjine kao jedinstvene vrijednosti koja nikad ne smije biti razlog za diskriminaciju bilo kojeg oblika, već upravo suprotno – treba poticati uvažavanje različitosti. Kako bi se ti ciljevi ostvarili, nužna je sinergija svih aktera društva u lokalnoj zajednici, a Grad Slavonski Brod u tom je smislu zaista jedan od primjera dobre prakse.”

– *zamjenik gradonačelnika Grada Slavonskog Broda*

KORISNE POVEZNICE S VIŠE INFORMACIJA

O programu "Krenimo zajedno":

Krenimo zajedno, Razvoj poticajnog obiteljskog okruženja i škola spremnih za djecu i njihove obitelji.

Pučko otvoreno učilište "Korak po korak" (online). URL: http://www.korakpokorak.hr/upload/Dijete_vrtic_obitelj_dvo-83/izdvojeno-dvo-83.pdf

UNICEF: "Krenimo zajedno" – Sisak i Slavonski Brod. YouTube (online).

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=H41GL26TToE>

UNICEF: „Lea želi biti učiteljica“. YouTube (online).

URL: https://www.youtube.com/watch?v=_Cx38wDa52Y

UNICEF: „Igralište Slavonski Brod“. YouTube (online).

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-TSsLHep7N8>

O mreži podrške romskoj djeci – REYN: REYN Hrvatska (online). URL: www.reyn-hrvatska.net

O programu "Sisačka šarena inkluzija":

Sisačka šarena inkluzija u 2016. godini. Grad Sisak (online).

URL: <https://sisak.hr/wp-content/uploads/Sisačka-šarena-inkluzija-u-2016.godini-brošura.pdf>

UNICEF-ova publikacija o važnosti ranog obrazovanja za svako dijete "A World Ready to Learn":

A world ready to learn: Prioritizing quality early childhood education, global report. UNICEF (online).

URL: <https://www.unicef.org/media/51746/file/A-world-ready-to-learn-2019-eng%20.pdf>

O programu "Gradovi i općine, prijatelji djece":

Gradovi i općine – prijatelji djece. Savez društava Naša djeca Hrvatske (online).

URL: <http://savez-dnd.hr/gradovi-i-opcine-prijatelji-djece/>

O Gradu Slavonskom Brodu: Grad Slavonski Brod (online). URL: www.slavonski-brod.hr

O Gradu Sisku: Grad Sisak (online). URL: www.sisak.hr

O UNICEF-u: Ured UNICEF-a za Hrvatsku (online). URL: www.unicef.hr

